

step algorithm of its empirical research. Maternal identification is defined as the complex intrapsychic activity, which begins with the registration of the baby's current cue, then the memory approval process is taking place, and it ends up with the constructing of the very subjective, personally meaningful, affective-laden image of the mother – baby interactions. Empirical investigation can be realized through the analysis of characteristic correspondence between the baby image in the mother's mind, the image of her own maternal Self and the implicit object relation representations, which belong to mother's internal world, have different origins in time and are actually applied in the mother's attitude to the baby.

Keywords: maternal identification, infant dependency, sensitivity, mother's mental work, mental representations, object relations, projection and attribution.

Отримано: 19.02.2011

УДК 159. 922

І.І.Штих

Роль психічних станів та цільових настановлень учнів у процесі навчальної взаємодії

У статті розкривається сутність психічних станів і настановлень як психологічних категорій та показано їх роль у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи; наведено результати досліджень.

Ключові слова: навчальна взаємодія, психічний стан, фізіологічний, психічний, когнітивний, поведінковий рівні психічного стану, цільове настановлення, атитюд, афективні, конативні та когнітивні складові настановлення.

Раскрывается сущность психических состояний и целевых установок как психологических категорий, показана их роль в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы, приведены результаты исследований.

Ключевые слова: учебное взаимодействие, психическое состояние, физиологический, психический, когнитивный, поведенческий компоненты психических состояний, целевая установка, аффективные, конативные, когнитивные составляющие установки.

Модернізація системи освіти характеризується переходом на особисто-орієнтовану модель взаємодії її суб'єктів у цілісному педагогічному процесі, що актуалізує проблему впливу навчання й виховання на становлення особистості учня. Система в навчальному процесі утворюється через навчальну взаємодію педагога й учня, міцність якої залежить від якості встановленого психологічного контакту, що визначається ідентичними психічними станами й спільністю соціальних настановлень усіх учасників взаємодії [4].

Внаслідок будь-якого з варіантів взаємодій відбувається спрямований і неспрямований особистісний взаємовплив, який може бути як позитивним, так і негативним, як вербальним, так і невербальним і здійснюватися через переконання, зараження, навіювання чи наслідування. Ці умови передують виникненню близьких чи аналогічних настановлень і психічних станів, а причиною їх виникнення є механізм взаємного відображення одне одним в контексті спільної діяльності і спілкування. Всі ці сторони є компонентами атияду, а також відображають рівні прояву психічних станів. Відповідно, в освітньому процесі соціальні настановлення і психічні стани учнів та педагогів – це результат взаємодії суб'єктів навчання.

При навчальній взаємодії в результаті спільності психічних станів і соціальних настановлень виникає психологічний контакт. Психологічний контакт “це – умова і наслідок продуктивної взаємодії його суб'єктів, яке підвищує ефективність цього процесу і його результату. У навчальній взаємодії психологічний контакт визначає можливість природного, невимушеного спілкування, наявність якого важлива для продуктивної співпраці її суб'єктів” [4, с. 311]. Контакт усвідомлюється і переноситься суб'єктами як позитивний, підкріплюючий взаємодію фактор.

Психічні стани являють собою важливу складову психіки людини, природа якої досить складна для вивчення. Існує фактично лише два основних методи дослідження психічних станів – спостереження і самозвіт досліджуваного.

Станом називають певну внутрішню характеристику психіки людини, яка являє собою відносно незмінну в часу складову психічного процесу. У вітчизняній психології серйозне предметне й систематичне дослідження психічних станів почалось після появи роботи М.Д.Левітова “Про психічні стани людини” (1964). Автор визначає психічний стан так: “...це цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, яка показує своєрідність перебігу психічних процесів в залежності від предметів і явищ дійсності, які відображаються, попереднього стану та психологічних властивостей особистості” [6].

Проведене нами дослідження виокремлює як центральну проблему виявлення особливостей психічних станів учнів різноманітних вікових груп в навчально – виховному процесі загальноосвітньої школи. Робиться припущення, що вирішення даної проблеми дасть можливість визначити й мобілізувати якісно нові можливості у формуванні особистості школяра, підвищення ефективності навчально-виховного процесу в освіті.

Практичне значення дослідження визначається реальними можливостями використання його результатів при організації навчально-виховного процесу. Питання, що вирішуються в дослідженні, безпосередньо пов'язані з актуальними задачами навчання й виховання в системі сучасної освіти.

Центральною проблемою дослідження є виявлення особливостей психічних станів і цільових настановлень учнів різних вікових груп в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. В теоретичному плані це проблема дослідження психічних станів, цільових настановлень школярів різного віку, які навчаються в загальноосвітній школі, і чинників, що впливають на них. В практичному плані це проблема виявлення особливостей психічних станів і цільових настановлень учнів різних вікових груп в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Об'єктом дослідження є психічні стани й цільові настановлення учнів в навчально – виховному процесі загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження: специфіка психічних станів і цільових настановлень школярів різного віку в освітньому процесі середньої школи.

Мета дослідження – виявлення особливостей психічних станів і цільових настановлень учнів в динаміці вікового розвитку. Особливістю цієї динаміки є зростання проявів негативних психічних станів в підлітковому віці й зміна ієрархії цільових настановлень у свідомості школярів різного віку.

У наш час не існує єдиного погляду на проблему станів. Значною мірою це пов'язано з тим, що дослідження станів людини є досить складним завданням. Перші проблеми в дослідженні станів виникають вже в зв'язку з тим, що до цього часу немає чіткого визначення цього поняття, хоча воно часто використовується в різних значеннях і з різним ступенем узагальнення.

В останні десятиліття в психології помітні суттєві зсуви в осмисленні й конструюванні теоретично-методологічних основ й розробці методичного інструментарію з психології станів, чому сприяють насамперед наукові школи Є.П.Львіна, Л. В.Куликова, О.О.Прохорова. О.О.Прохоров настоює на необхідності врахування

при визначенні психічного стану двох особливо важливих моментів – розуміння суті психічного стану як єдності переживання й поведінки, а також закріплення за ситуацією, що розвивається, атрибуту основної детермінанти, що викликає психічний стан [9].

Всебічний аналіз змісту, функцій, детермінант й провідних характеристик психічного стану містять дослідження Л.В.Куликова [10]. За Л.В.Куликовим, психічний стан можна визначити як узгодження особистісних можливостей з особливостями факторів середовища й силою їх впливу. Функціями стану є регулятивна й інтегративна. Крім регулятивної й інтегративної (синтезуючої) можна виділити й низку інших функцій психічного стану: активуюча, пристосувальна, орієнтуюча та ін. (Куликов, 1996).

Психічні стани як самостійну категорію виділив В.М.М'ясищев [8], який вважав їх тонусом нервової системи. Під станом він розумів загальний функціональний рівень (тонус), на тлі якого розвивається психічний процес. Тобто йдеться про різні рівні активізації мозку, які сприймаються як різні стани: сон – бадьорість, збудження – гальмування.

В “Психологічному словнику” (1983) психічні стани визначені як “психологічна категорія, до складу якої входять різні види інтегрованого відображення впливу на суб’єкт як внутрішніх, так і зовнішніх стимулів без чіткого усвідомлення їх предметного змісту”. В такому розумінні психічний стан – це лише інтегроване відображення суб’єктом дії різних стимулів.

Отже, найбільш поширеним є уявлення про стани як відносно стійкі психічні явища, які мають початок, перебіг і кінець, тобто є динамічними утвореннями. Загальноприйнятою є думка про стани як психічні явища, які відображають особливості функціонування нервової системи та психіки людини в певний період часу або адаптаційного процесу.

Поряд з адаптивною і регулятивною, на думку О.О.Прохорова [9], важливою функцією станів є інтеграція окремих психічних станів і створення функціональних одиниць (процес – стан – властивість), які складаються з ієрархічно організованих в єдину цілісну сукупність психічних процесів і психологічних властивостей.

Л.В. Куликов (2001) поділяє психічні стани на такі групи: емоційні, активаційні, тонічні, тензійні [10]. Автор підкреслює відносність такого поділу, вважаючи, що в кожному стані проявляються всі чотири перелічені характеристики. Назви ці стани мають в тому випадку, коли яка-небудь із названих характеристик домінує.

До емоційних станів Л.В. Куликов відносить ейфорію, радість, задоволення, меланхолію, горе, тривогу і страх, паніку; до активаційних – стани збудження, задоволення, піднесення, зосередження, розсіяності, суму й апатії; до тонічних – стани бадьорості, монотонності і перенасичення, втоми та перевтоми, сонливості, сну; до тензійних – стани напруження, емоційної напруги, фрустрації, стресу, самотності, сенсорного голоду.

Перевагою наведеної класифікації є те, що перелічені психічні явища насправді належать до станів, а не до почуттів, вольових якостей і психічних процесів і властивостей особистості.

Хоча підходи до структури станів різні, але щодо одного автори мають спільну думку. Ані поведінка, ані різні психофізіологічні показники, взяті окремо, не можуть достовірно диференціювати один стан від іншого. Тільки в сукупності показників, які відображають зміни на кожному рівні, можна зробити висновок про стан людини.

У нашому дослідженні у школярів різного віку в навчальному процесі виявлено емоційні стани, мотиваційні стани та стани спілкування. Емоційні стани проявляються як радість, страх, сум, гнів, песимізм та ін. Мотиваційні стани – це зацікавленість, допитливість, здивування, сумнів, нудьга та ін. Стани спілкування виражаються симпатіями, прихильністю, неприязню, сором'язливістю, та ін. В залежності від віку, дані психічні стани виражені або більшою, або меншою мірою.

Психічні стани школярів формуються під дією зовнішніх і внутрішніх детермінант, і в залежності від того, як вони впливають, психічні стани будуть або адекватними, або неадекватними навчальній діяльності. В середньому у молодших школярів в нашому дослідженні переважають позитивні психічні стани, а не негативні. Школярів даного віку характеризують такі емоційні стани, як веселість, радість, а також мотиваційні – зацікавленість, захопленість та ін. Особливістю динаміки психічних станів є віковий прояв негативних психічних станів у підлітковому віці. Психічні стани підлітків, в результаті дослідження, виявились неадекватними навчальній діяльності більшою мірою, ніж психічні стани учнів інших вікових категорій. Причиною даного факту є не тільки вікові особливості підлітків, але й дія інших факторів, зокрема цільових настанов вчителів як зовнішньої детермінанти і цільових настанов самих учнів як внутрішньої детермінанти. Інтеграція цільових настанов вчителя й учнів, коли перші є зовнішньою детермінантою, а другі – внутрішньою, є механізмом виникнення психічних станів школярів у навчальному процесі.

У порівнянні з підлітком поведінка старшокласника спокійніша й більш послідовна. Різноманітні ситуації вже не викликають неадекватних емоцій, різку зміну настрою тощо. Це відображається у вираженні психічних станів: психічні стани з високого рівня перемістилися на середній і низький рівні.

Кількість позитивних і негативних станів у підлітків і старшокласників відрізняється. В підлітків кількість їх майже однакова, а в старшокласників переважає тенденція до збільшення позитивних станів і зменшення негативних. Старшокласники найчастіше переживають в навчальному процесі такі психічні стани, як спілкування, вольові, емоційні, мотиваційні та інтелектуальні. Найнижчий рівень прояву в них психофізіологічних станів.

Порівнюючи прояви позитивних і негативних психічних станів старшокласників, ми виявили, що позитивних станів значно більше, ніж негативних. Так, до поширених позитивних, чи адекватних навчальній діяльності, психічних станів та емоцій школярів належать: зацікавленість, подив, радість, веселощі, натхнення, приязність тощо.

До поширених негативних, чи неадекватних навчальній діяльності психічних станів і емоцій школярів належать: втома, страждання, гнів, страх, сором.

Отже, теоретичний аналіз проблеми психічних станів учнів у навчальному процесі показав, що дана категорія психічних явищ ще не одержала однозначного тлумачення; питання про класифікацію психічних станів залишається вирішеним не до кінця: своє трактування дають М.Д. Левітов, В.О. Ганзен і В.Д.Юрченко, О.О. Прохоров, Л.В. Куликов, Ю.Е.Сосновикова та інші автори [6; 9; 10]. В той же час всі автори відмічають, що психічні стани впливають на всі сторони поведінки і діяльності людини.

Вітчизняна психологія розглядає механізми настановлення як вихідну позицію принципу цілісності психічного життя особистості, взаємозв'язку психічних процесів і властивостей, розвитку особистості в процесі навчання та виховання, соціальної зумовленості психічного життя людини.

Проблема настановлення була спеціальним предметом дослідження школи Д.М.Узнадзе. В розумінні Д.М.Узнадзе, “настановлення є цілісним динамічним станом суб'єкта, станом готовності до певної активності, станом, який обумовлюється двома факторами: потребами суб'єкта та відповідною об'єктивною ситуацією” [11, с.47].

Настановлення в контексті Д.М.Узнадзе найбільше стосується питання реалізації найпростіших фізіологічних потреб людини. “Не

існує майже жодної більш чи менш значимої сфери відносин суб'єкта до дійсності, в якій участь настановлення була б виключена. Настановлення, торкаючись матеріалу, який суб'єкт отримує за допомогою усіх його реципієнтних органів, повинне сприйматися не як спеціальна функція, а як загальний стан організму. Воно має представляти собою швидше деякий загальний стан, який стосується не окремих яких-небудь органів суб'єкта, а діяльності його як цілого", – так визначає поняття настановлення Д.М.Узнадзе [12].

Залежно від того, на який компонент діяльності спрямоване настановлення, виділяють три рівні регуляції діяльності людини: смислові настановлення, коли їх предметом стає мотивація діяльності; цільові настановлення – усвідомлення продукту, який має бути створений внаслідок діяльності; операційні настановлення – здатність здійснювати регуляцію діяльності відповідно до умов її виконання [3, с.50].

В соціальній психології для позначення соціального настановлення застосовується поняття атитюд. Г.М.Андреева виділяє чотири функції атитюдів: пристосувальна, функція знання, функція вираження, функція захисту [1]. Всі ці функції атитюд може виконати тому, що має складну багатогранну структуру.

М.Сміт запропонував трикомпонентну структуру атитюду, в якій виділив: а) когнітивний компонент (усвідомлення суб'єктом соціального настановлення); б) афективний компонент (емоційна оцінка об'єкта, виявлення почуття симпатії чи антипатії до нього); в) поведінковий (конативний) компонент (послідовна поведінка стосовно об'єкта). Тобто соціальне настановлення визначається як розуміння, оцінка та готовність діяти.

Отже, під поняттям соціального настановлення ми розуміємо цілісне мотиваційно-змістове утворення, яке виявляється у готовності особистості сприймати, оцінювати і діяти у певних умовах.

Розглядаючи питання педагогічного спілкування як взаємодії суб'єктів освітнього процесу, відзначимо, що педагогічне спілкування, за визначенням О.О.Леонтьєва, це "...таке спілкування вчителя (і ширше – педагогічного колективу) зі школярами у навчальному процесі, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації учнів і творчого характеру навчальної діяльності, для правильного формування особистості школяра, забезпечує благодотворний психологічний клімат навчання (зокрема не дозволяє виникнути "психологічному бар'єру"), забезпечує керування соціально-психологічними процесами в дитячому колективі і дозволяє максимально використовувати в навчальному процесі особистісні особливості учителя" [7].

Центральною ланкою цієї функціональної структури педагогічного спілкування є система позитивних (особистісних) ставлень вчителя і учня як цінностей самих по собі й оптимістичного прогнозу розвитку та удосконалення. Ми вважаємо, що ставлення в цьому випадку будуть настановленнями другого рівня диспозиції згідно з концепцією В.О.Ядова [13], оскільки педагогічне спілкування відбувається в малій групі (класі), в ситуаціях навчально-професійної діяльності. Дана диспозиція відповідає атитюду, який містить когнітивний, афективний та конативний компоненти. Відповідно, стрижнем комфортного педагогічного спілкування є позитивні соціальні настановлення вчителя і учнів.

Дослідження цільових настановлень школярів різного віку дає можливість проаналізувати їх зміни з погляду ситуації вікового розвитку і порівняти їх з проявами психічних станів, а також визначити вплив атитюду на актуальний стан учнів.

Під час дослідження виявлено, що різноманітність цілей навчання потенційно сприймається дітьми, але актуально в дитячій свідомості представлені насамперед емоційно-пізнавальні цілі: намагання отримати знання, пізнати нове, чомусь навчитися, отримати освіту, вступити до вузу і т.д. Наступна за представленістю група містить професійні цілі: отримати спеціальність, майбутню професію, щоб могли заробляти на життя, утримувати сім'ю, допомагати батькам тощо. Значно менше за кількістю представлені мотиви життєвого самовизначення (знайти місце в житті, для майбутнього та ін.) та працевлаштування, матеріального благополуччя (заробляти багато грошей, влаштуватися на роботу, забезпечити себе матеріально та ін.). На останньому місці – мотиви соціального престижу (“до розумної знаючої людини краще ставляться”, “більше поважають”, “ щоб батькам не було за мене соромно” тощо).

Цільові настановлення учнів різного віку представлені переважно емоційно-пізнавальними мотивами. Особливість динаміки цільових настановлень знаходить свій вияв у тому, що при збереження ієрархії їх у свідомості школярів різного віку спостерігається зміна кількісних показників певних компонентів: тимчасове зниження навчальної діяльності у підлітків.

Матеріали емпіричного дослідження дозволили встановити, що ієрархія цільових настановлень учнів як молодших, так і старших класів зберігається на протязі всього навчального процесу в середній школі.

У свідомості учнів всіх вікових груп (і молодших школярів, і підлітків, і старшокласників) переважають соціально-пізнавальні мотиви, причому у підлітків вони виражені більшою мірою, ніж в

молодших школярів і у старшокласників. У старшокласників – меншою мірою, ніж у підлітків і молодших школярів.

Отже, стає зрозумілим, що загальні освітні настановлення учнів обумовлені, насамперед, соціальною ситуацією вікового психологічного розвитку. Саме цей факт необхідно враховувати вчителям для настановлення позитивних психічних станів у процесі навчання та виховання

Психічні стани та цільові настановлення спрямовані на виконання головної функції – адаптивної. В навчальному процесі школярі адаптуються (приспосовуються) до колективу однокласників, до вимог педагогів, а також до навчальних ситуацій та ситуацій спілкування. При цьому успішна адаптація буде проявлятися в позитивних цільових настановленнях, які будуть ідентичними у всіх суб'єктів процесу.

Отже, в процесі навчальної взаємодії внаслідок спільності психічних станів та соціальних настановлень виникає психологічний контакт, в умовах якого найповніше проявляються всі особистісні якості суб'єктів взаємодії і виникає можливість їх природного спілкування. Центральною ланкою такого спілкування є однакові за спрямованістю й інтенсивністю атиitudи педагога й учнів, їх психічні стани, які характеризуються ідентичністю проявів у суб'єктів педагогічного спілкування. Отже, у стані комфортного спілкування дві особистості – учень та учитель – починають створювати певний спільний емоційно-психологічний простір, обумовлений позитивними психологічними станами, в якому розгортається творчий процес залучення учня до людської культури, різностороннього пізнання оточуючої його соціальної дійсності і самого себе, своїх можливостей і здібностей, тобто розгортається процес соціалізації особистості дитини.

Список використаних джерел

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М.Андреева. – М.: Издательство МГУ, 1988.
2. Асмолов А.Г. Деятельность и установка / А.Г.Асмолов. – М., 1979.
3. Загальна психологія /За загальною редакцією академіка С.Д.Максименка: підручник. – 2 – ге вид. – Вінниця: Нова книга. 2004. – 704 с.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология /И.А.Зимняя. – Ростов на Дону, 1997.
5. Ганзен, В. А. Системные описания в психологии / В. А. Ганзен. – Л., 1984.

6. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека / Н.Д.Левитов. – М., 1964.
7. Леонтьев А.А. Педагогическое общение /А.А.Леонтьев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.; Нальчик, 1996.
8. Мясищев В.Н. Социальная психология и психология отношений /В.Н.Мясищев // Проблемы общественной психологии / под ред. В.Н.Колбанского, Б.Ф.Поршнева. – М., 1965.
9. Прохоров А. О. Психические состояния школьников и учителя в процессе их взаимодействия на уроке / А. О. Прохоров // Вопросы психологии. – 1990. – №6.
10. Психические состояния / сост. и общ. ред. Л. В. Куликова. – СПб. : Питер, 2001. – (Серия “Хрестоматия по психологии”).
11. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки /Д.Н.Узнадзе. – Тбилиси, 1961.
12. Узнадзе Д.Н. Психологические проблемы мотивации поведения человека. М., 1969.
13. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В.А.Ядов // Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1975.

Essence of mental conditions and having a special purpose settings opens up as psychological categories, their role is rotined in educational – an educate process of general school, the results of researches are resultued.

Keywords: educational interaction, a mental condition, physiological, mental, cognitive, behavioural components mental states, a purpose, attitudes, affective, connotative, cognitive components installations.

Отримано: 17.02.2011

УДК 316.77:37.03

Т.Д.Щербан, Г.В.Щербан

Деякі психологічні засади формування взаємин у навчанні

У статті розглядаються психологічні особливості організації суб'єкт-предмет-суб'єктних взаємин у навчанні, як неперервного процесу розв'язання вчителем нескінченного низки навчальних задач, спрямованих на досягнення загальної мети – формування особистості учня. У дослідженні доведено, що суб'єкт-предмет-суб'єктні взаємини у навчанні